

ארפא משובתם

עמיחי קרקובר

"ארפא משובתם אוהבם נדבה כי שב אפי ממנו" (הושע יז, ה)

תשובה משתקת

ביסוד עולם ואדם, עומדת מצוות הבחירה. או ביתר דיוק, היכולת והאפשרות לבחור. במבט ראשון, היכולת הזו נותנת כוחות ומשמחת. היא מביאה את האדם להגשמתו העצמית ולפיתוח עולם. הענקת הבחירה לאדם, יש בה מצד הדמותו לאלוקים. בטרם בחירת האשה לחטוא בעץ הדעת, אומר לה הנחש: "כי יודע" נ אלוקים כי ביום אכלכם ממנו ונפקחו עינכם והייתם כאלוקים יודעי טוב ורע". וכן עשה אדם בצלמנו כדמותנו וירדו בדגת הים ובעוף השמים". מעלת האדם על שאר היצורים, היא היכולת לבחור, ויכולת בחירה זו מדמה אותו לאלוקים. כשליכולת הבחירה מצטרפת הידיעה מה טוב ומה רע, נהיה כאלוקים ממש.

הסתכלות מעמיקה יותר על עולם הבחירה, מבהילה את האדם. שמא יבחר שלא כשורה, שמא יעשה מעשה שאינו רצוי. מה פשוט להיות יצור שכל מהותו טמונה בו, וכך אינו יכול להשתנות וכך גם אינו יכול להרוס. לפחד זה, לכאורה יש מקום בעולם האמונה. מפני שמהות האדם בעולם, הוא קיום רצון ה'. כיוון שהאדם נדרש לבחור, הוא ניצב במקום בו עלול לחשוש בכל העת, מבחירה שאינה כשורה. וכך הבחירה תהפוך ממגדלת - למקפיאה ומונעת.

ביסודה של תורת הפנימיות, עומדת תפיסה ש"מלא כל הארץ כבודו". תפיסה זו מסבירה, כי בכל פרט ופרט, אפילו הקטן ביותר בעולם - נמצאת אלוקות. כל פרט ופרט הוא התגלות אלוקית. וכדברי הבעש"ט על צמד המילים ויהי אור: "יהי, הוא צמצום. שמעתי ממורי, כי בריאת העולם היה על ידי דין שהוא הצמצום. ובכל עולם ועולם היה צמצום שצמצום עצמו אור אין סוף למדריגה זאת, כדי שיוכלו לקבל אורו ולהשיג גדולתו. כל חד לפי מה שמשער בלביה, והכל אחדות אין סוף. והוא כל יכול להיות במדה וגבול וצמצום, והכל הוא הוא, אחדות אחד, ודיני ויסורי האדם הם גוף אל הנשמה וחיות הרוחניות שמאיר על האדם, והוא אלהותו יתברך שמו אור אין סוף המחיה את הכל". מקורם של דברי הבעש"ט הם בתורת האריז"ל, ומשמעותם היא שכדי שתוכל להתקיים מציאות נוספת כביכול לה', צמצם הוא יתברך את אורו לחלקים קטנים בהרבה מאינסוף, ובכל יצור ויצור יש חלקיק ממנו, כביכול. צמצום זה נותן אפשרות לעולם, ולנפרדות מאלוקים להתקיים. אך יחד עם זאת, מעמידה כל בריה ויצור בפרדוקס פנימי מול האינסוף. מפני שביחס לאין-סוף, אין קיום לשום חי. התגלות אלוקית זו, עשויה להעיק ולהפחיד את האדם המאמין. מפני שבכל מקום ומקום אליו יפנה ובכל מעשה אשר יעשה, אור ה' נמצא שם. האלוקים יודע מה יעשה. ואם יעשה ההפך מרצונו, הוא 'בוגד' בייעודו בעולם. נדמה לי שביסוד האמת שדרש ה'קוצקער', רבי מנחם מנדל מקוצק, עמדה הנחה זו או הנחה דומה לה לכל הפחות. הסתכלות עין בעין עם האמת, לא מאפשרת לעשות דבר, מלבד הצעקה כי 'ה' הוא האלוקים'. האדם המאמין ודורש האמת המוחלטה, אמור לכאורה להתנהג בצורה בה אין עוד מעשה חשוב ודעת חשובה, זולת ההשקעה

והשקיעה בגילוי ה' ורצונו. 'אמת שורפת' כזו, לא נותנת מקום לחיים ובעצם לא נותנת מקום אמיתי לבחור. להבנתי, במקום בו יוצרות הבחירה והאמונה פחד מלהתקיים ולהתפתח, יש לשאול על דיוקם ואמיתתם של האמונות.

קשיי התשובה

בדרישה אבסולוטית זו, אני מזהה התעוררות של שני מפחי נפש שונים. מפח נפש ראשון, הוא חוסר היכולת האנושית המצומצמת, לגעת באופן שלם באמת הזו. מבחינת היצור החי, הבריאה, התגלה חידוש בעולם. והוא שיש אלוקות. ברור לבריאה שיש בריאה והיא קיימת, העולם אינו מציאות חדשה או מוטלת בספק. אלא עצם הקיום של האלוקות הוא מציאות חדשה, ולכאורה אף 'מוטלת בספק'. ההכרה הראשונית של האדם, היא בזה שהוא קיים. ורק לאחר מכן תגיע, אם בכלל, ההבנה שיש אלוקים. שיש עולם פנימי ועמוק יותר, שמעמיד את קיום האדם שהכיר עד עתה, בשאלה ובלבול. אך ההפך הוא הנכון. האמת היא, שקודם היה בורא ורק אח"כ נברא עולם, ובטח אדם. וזהו חידוש שנוצר מרצון ה'. על אף אמיתותה של הנחה זו, לאדם המסתובב בעולם, הבנה זו אינה פשוטה ובטח אינה ברורה. גם בהנחה כי האדם הצליח לחנך את עצמו לחשוב להפך, כי הפשט הוא שיש אלוקות והחידוש הוא שיש עולם, צרכיו הגשמיים, החיוניים לחייו, מסירים ממנו את היכולת לגעת ולחיות בצורה מוחלטת את האמת האלוקית הזו. הרב חרל"פ בספרו "מי מרום מסביר על הפסוק "עז וחדוה במקומו", ששיאיפת הצדיקים היא שהעולם יתקדם למקום בו שולטת מידת הדין האלוקי לבד,

מפני שזהו הגילוי השלם ביותר של אלוקים. אך אף הם אינם מסוגלים לכך, מפני שבאפשרות זו יש ביטול של החיים וקיומם. ומכאן שגם אם יצמצם אדם את צרכיו ודרכיו, יזדקק על כל פנים לצרכים בסיסיים לחייו שיריחקוהו מן ההכרה האלוקית וה"השתעבדות" לה.

חוסר היכולת להגיע אל המקום השלם הזה, החש וחי בתחושה ובחווית חיים תמידית של ה' אחד ואין שניות לו בעולם, יוצר מפח נפש גדול ביותר אצל האדם המאמין. לעולם אינו מצליח להשתוות אל ייעודו באופן מלא. גם אם ידע האדם כי אין תפקידו להגיע כאן בעוה"ז אל ייעודו, אלא רק לעוה"ב, מרגיש הוא בכל העת פספוס שאינו מצליח לאחוז ולעשות כמעשים אשר אמורים להעשות.

מפח נפש שני איתו נפגש דורש ה' בצורה המבטלת כל היצור, נובע מתחושה כי אין אפשרות ומקום לתיקון המעשים שאינם מושתתים ומושפעים 'לכאורה' מרצון ה'. מעשה כגון זה עומד ו"מסלק רגלי שכינה" מן העולם. הרי כל מעשה אדם בעולם הוא לגלות את אורו והשגחתו של ה', ובו ברגע שעושה מעשה שלכאורה מסתיר את אור ה', אין לו יכולת לתקן ולהשיב את המצב לקדמותו. שאלת היתכנותה של תשובה, קשה ביותר כשאנו מסתכלים בצורה זו. מתוקף הנחת היסוד כי כל העולם מלא באור פני ה', כיצד יתכן שמעשה שהרחיק והסתיר את אור ה' מן העולם, יוכל להתקן ולהפך? גם אם תנתן אפשרות לשוב כיצד יהיה ניתן לומר שהמעשה הרע, הזדון יהפך לזכות?

שייכות האדם במעשיו

נדמה שביסודם של קשיים אלו, עומדת שאלה אחת. והיא, עד כמה האדם מעורב בבחירת המעשים אותם הוא עצמו עושה? מפשט דברי התורה עולה, כי האדם הינו האחראי היחיד למעשיו. "הנה אנוכי נותן לפניכם היום את החיים ואת הטוב את המוות ואת הרע ובחרת בחיים". אדם יודע, אדם עושה, אדם בוחר וכך גם אדם נענש או זוכה בהתאם למעשיו. בהתאם לתורה, כך גם תחושתינו הטבעית והבנת שכלנו. אני בוחר ויודע מה בחרתי, ובדרך כלל גם למה בחרתי ועל כן מן הראוי שאתן את הדין על המעשה שנעשה על ידי. התורה כולה מצווה אותנו כיצד לנהוג ומה לעשות, והסיבה לכך היא שיש משמעות למעשינו גם אם היא אינה נראית לעין. ככל שתגדל החוויה של משמעות מעשי האדם הפרטי, כך הוא ירגיש שיכולת השפעתו על המעשה הנבחר נמצאת בידיו. אחד המקורות הידועים, המבינים את משמעות מעשי האדם, הוא ר' יצחק המובא ברש"י על הפסוק הראשון בתורה. "אמר ר' יצחק לא היה צריך להתחיל את התורה מבראשית אלא מהחודש הזה לכם שהיא מצווה ראשונה שנצטוו בה ישראל", ר' יצחק מבין שכל מהותה של תורה הוא לצוות על מעשי עמ"י, וע"כ מניח שהתורה אמורה להתחיל מפרוט מעשי כיצד יש ליהודי לנהוג. מכאן שלבחירת היהודי במעשיו, יש השפעה עצומה על נחת הרוח שנעשית לה' מן הבריאה, הרי לכך הביא את ישראל לעולם. הכח העצום הנמצא בידינו, לבחור ולהשפיע על העולם שעומד או לא עומד ביעודו, הוא המביא לשני מפחי הנפש שהזכרתי לעיל. מחד, הכח לבחור במעשים המרחיקים מההתחללות בה'. שאף אם הרצון הפנימי הוא לדבוק בה' כל חייו אנו בהכרח בוחרים לעשות מעשים שאינם חלק

אינטגרלי מה'שיכנה', ע"מ לאפשר לכוח החיים להמשיך בקיומו. השקעת כוחות במעשים שאינם 'קדושים', במקום במעשים עילאיים יותר, לכאורה "מבזבז" מהיכולת שלנו להתקשר יותר אל ה'. ומאידך, ההשלכה של הבחירה במעשה ההפוך מרצון ה', שנבעה מאותן כוחות הטמונים ביכולת הבחירה האנושית ובהם לבדם, על פי תפיסתנו, מחתימה את נפשנו בחותם אשמה כבד מנשוא המציג עצמו כאינו בר תיקון.

ככל שהיכולת לבחור שייכת יותר לאדם עצמו, תחושת המרחק מה' והאשמה שלו מן המעשה הנבחר, גדלה. האדם החוטא ומאמין ביכולתו לבחור, כהדרכת התורה, אמור שלא להאמין בכוחה של תשובה בין אם מדובר במעשה שאינו השלם ובין במעשה ההפוך לרצון ה'.

במדרש תהילים, "אמר ר' אבהו בר זעירא גדולה תשובה שקדמה לבריאת עולם, ומה היתה התשובה, היתה בת קול שמכרזת ואומרת שובו בני אדם. שבעה דברים קדמו לעולם אלפיים שנה, התורה, וכסא כבוד, וגן עדן, וגיהנם, ותשובה וכו'". לפני שנדון על מהותה של תשובה, אנו צריכים לעמוד על כך כי התשובה אינה כפופה ליחסי הכוחות הטבעיים בעולם הזה, מפני שקדמה לו. וכך גם אינה מושפעת מן החוקים שנקבעו בו. בחוק שבעולם הוא, שדבר שנעשה אינו חוזר ואינו משתנה לאחר מעשה. מפני שמרחב הזמן מגדיר מהו עבר ומהו עתיד. עבר כבר נעשה ואין לנו עוד יכולת השפעה עליו, אלא רק על העתיד לבדו. בני אדם מוגבלים בתוך מרחב הזמן, מפני היותם גוף חומרי עם התחלה וסוף. לעומת האדם, על ה' נאמר, שהוא ראשון וגם אחרון. אין לו התחלה וסוף ובעצם מעשיו ומחשבותיו אינם מוגבלים או תלויים בזמן. הנובע מכך הוא, שגם מעשה שלכאורה נעשה כבר,

יכול להשתנות. מפני שמבחינת ה', אין שוני בין הזמן מבחינתנו בו נעשה המעשה, לזמן בו יש רצון לשנות את אותו המעשה, ובעצם רצון לעשות את אותו המעשה על הצד הטוב והנכון שלו. אצל ה' יתברך, הרצון לשינוי המעשה, בשבילנו התשובה, אינה מאוחרת יותר מהזמן בו נעשה המעשה מבחינה כרונולוגית, אלא לא מיוחסת בזמן למעשה. נקודת יסוד זו, נותנת אפשרות לקיום שני מעשים הפוכים. הרי אף פעם מעשה אינו מוחלט ובלעדי, כי בזמן שנעשה יכול להעשות בדיוק הפוך מצד הבורא.

חשוב להבין שהתשובה אינה מעשה ה' אלא מעשה אדם. לבני האדם לכאורה, אין יכולת שכלית לקבל מצב בו מעשה שנעשה נחשב כלא היה. השלמה עם מציאות כזו בעולם היא קשה, לא נתפסת ולא נותנת מנוח לאדם הרוצה לשוב, אך מרגיש כבול בכבלי הזמן והעולם.

תשובה הנובעת משייכות האדם למעשיו

הבנת יסודה של תשובה, נותנת מענה לשני הקשיים הנפשיים שהצגנו לעיל. הקושי במרחק מה' ובחוסר היכולת להיות דבקים בו בצורה אבסולוטית, ומאידך, הקושי ביכולת לתקן מעשה "רע". הרי במציאות קרה משהו הפוך לחלוטין, שלא עשוי להשתנות. הבנת יסוד התשובה, מציעה תפיסה חדשה למשמעות ומוחלטות מעשינו בעולם הזה. מפני שהתשובה התלויה בשורש המעשים, מחדדת מהו בדיוק המעשה, מה השפעתו על האדם, והאדם עליו.

בתורת החסידות ובייחוד בתורת איזביצ'א, עוסקים רבות בנקודת הסתכלות מיוחדת על מעשי האדם, הנובעת בשורשה מיסוד התשובה. אחת התורות היסודיות העוסקות בנושא זה, נכתבה

ע"י ר' צדוק הכהן מלובלין, תלמידו של מי השילוח (ר' מרדכי יוסף ליינער):

עיקר התשובה הוא עד שיאיר ה' עיניו שיהיו זדונות כזכויות, רצה לומר שיכיר ויבין שכל מה שחטא היה גם כן ברצון השם יתברך, כמו שאמרו ז"ל (ברכות ל"א סוף ע"ב) שלושה פסוקים וכו' ואתה הסבות את לבם (מלכים - א י"ח ל"ז) ואשר הרעותי וגו' (מיכה ד' ו'), וכטעם ידיעה ובחירה שביאר האריז"ל בסוף ספר ארבע מאות שקל כסף, ששניהם אמת כל אחד במקום בפני עצמו במקום הבחירה שם אין מקום לידיעה, ובמקום הידיעה שם באמת אין מקום לבחירה, וכשמשגיג לאור זה העצום אז שבו כל זדונותי בלתי יוצאים מעומק ידיעת השם יתברך והוא ודעתו ורצונו הכל אחד:

ומאחר שהשם יתברך רצה כן הרי הכל זכויות וזונה לכפרה גמורה שבים הכפורים שזה סוד השעיר לעזאזל שאילו עשוהו האדם עצמו היה עובד עבודה זרה גמור והוא לא יהיה, שהוא יסוד כל המצוות לא תעשה, וכל העבירות וההסרות מרצון השם יתברך. רק שהשעיר הוא על ידי רצון השם יתברך שהוא מצווה לשלחו לו נעשה עוד מצוה ולא עבירה. וכך פירשוהו חז"ל (פרקי דרבי אליעזר פרק מ"ו) ועיין ברמב"ן פרשת אחרי שאנו נותנים חלק לעזאזל שהוא הרע מצד מה שהשם יתברך צוה לתת לו ונמצא העבירה מצוה.

צדקת הצדיק, מ'

1 ראה עוד, צדקת הצדיק קיא: בעקבתא דמשיחא העיקר הוא רק להוציא יקר מזולל ורק במקום יצר הרע ותגבורת עוונות משם יקחך דייקא על ידי תשובה...

יסוד התשובה הוא, שיבין האדם שכל מה שחטא נעשה ברצון ה'. לאדם אין מעשה עצמי המושתת על רצונו בלבד. כל מעשי האדם קשורים ברצון העליון, הרי אם אין רצון ה' במעשה מסויים, הוא אינו יכול היה להתקיים. כתוב רבות בספרים, על כך שה' מקיים בכל רגע את העולם. כל מעשה באשר הוא, תלוי ומושתת על רצון ה'. במעשה המסויים, במקום ובזמן המסויימים. לכן, כשהאדם החוטא יצליח להבין, כי מעשיו אינם קשורים ושייכים אליו לבד, הוא יצליח להכיל את השינוי שהתשובה מחוללת בעולם הזה ובו עצמו. מדברי ר' צדוק עולה שלפני שמדברים על תיקון מעשי לחטא, עומדת מאחורי התשובה תפיסת עולם כוללנית, השמה את משקל החלטת האדם על מעשיו בצד, ומכניסה לתוך החשבון את רצון ה'. אם דבר קרה, בידוע שה' רצה בו. ואם ה' רצה בו, הוא אינו עבירה, מפני שאינו ההפך מרצון ה'. עבירה היא לעבור ממה שה' ציווה ורצה שיקרה בעולם. כשיבטח האדם בה', ויתלה את רצונו הנראה לו שייך אל עצמו - בה', יהפכו הזדונות לזכויות.

חטאו של אדם, אינו רק מעשה מקרי שה' משתמש באדם כ"בובת הצגה", אלא רצון ה' שהאדם הנוכחי יעשה את ה"חטא" הספציפי הזה ובזמן הזה. מנגנון זה אינו מייד, אלא האדם צריך לעבור תהליך של הפיכת הזדון לזכות בתודעה שלו. תהליך זה מתאפשר, מפני שבפנימיות המעשה הוא מעשה ה'. אך עצם בריאת האדם ושיון המעשה אליו, גורם לו להיות חטא מצד הבנת והסתכלות החוטא. אך בד בבד, הוא מעשה "לכתחילי" ברובד אלוקי. על אף טענה זו ש"אין חטאים", התורה אינה "מחלקת" סתם זכויות, אלא

ובעולם הזה הדורות הולכים ומתקטנים אבל אז כשיתוקן יהיה בטוב סוף מעשה במחשבה תחילה בסוד החיות רצוא ושוב כמראה הבזק.

דורשת לעשות מעשים מסויימים כדי לזכות בזכות. בחירה בחיים ובטוב, מתוך הטוב והרע, החיים והמוות. עם זאת, החטא, בחירה ברע ובמוות, אינה סותמת את הגולל על יכולת קרבתו של האדם לה; אלא מייצרת פלטפורמה להכרת האדם בגדולתו של ה' בתנאי שיעשה תשובה. הכרה עצמית כי רצון ה' מחיה כל נברא. כשהחטא נהפך להכרה, הזדון הופך לזכות, ומקרב את האדם לה'.

יותר מכך אומר ר' צדוק (צדקת הצדיק, אות קסד): "עיקר ההולדה, התחדשות דברי תורה ונפשות לרצון ה', הכל ע"י מדרגת התשובה... כמ"ש בתנא דבי אליהו (זוטא פ"ה) דאין לך מדה טובה ודבר טוב בא לבנ"א אלא ע"י עניות. פי' בדברי תורה, כמשז"ל בגיטין (מג.) על הפסוק והמכשלה וגו'. שאין אדם עומד על דברי תורה אא"כ נכשל בהם. וע"י העבירה והתשובה נולד החיות אח"כ. אך סני בר נש עריין דאימיה, ומטבע האדם ששונא התשובה על הרע, ואע"פ שזהו עיקר שהעמידו על מה שהוא, מ"מ אין חפץ ליזדבק בזה..."

לבני האדם קשה לקבל את מהותה של התשובה, מפני שהיא בעלמא דאתכסיא, אינה גלויה לבני אדם. בני האדם רואים רק מישור אחד שאינו הצודק והאמיתי. הנראה, הוא מה שה' החליט לגלות, אך האמת היא שקיים עוד חשבון גדול מתחת לפני השטח. והוא, העולם שלא נגלה לבני האדם, "עלמא דאתכסיא". אומר ר' צדוק שם, שעיקר התחדשות האדם וההולדה, נובע ממקור התשובה ובעצם מהיכולת האלוקית לחטוא. התנאי להולדה, המשכיות וחדוש, הוא שתהיה אפשרות לחטוא. כי יחד עם החטא מגיע גם תיקון, מגיעה הבנה עמוקה בסוד ובמעשי ה' בעולם.

הצעד הראשון של השב אל ה' ממפחי הנפש, הוא הכרה במוערבות ה' בכל מעשיו ואף הקטן ו"השוליו" ביותר.

במספר מקומות בתנ"ך, אנו יכולים להתעורר ולשים עין על מקומם ומהותם של מעשי האדם לעומת מעשי ה'. נעסוק בשני מקרים מוכרים ובנקודת המבט ה"איזבצ'אית" עליהם.

יצחק ורבקה – התנהלות אלוקית ע"י תפילה

המקרה הראשון בו נעסוק, הוא מפגש יצחק עם רבקה. במי השילוח על פרשת חיי שרה ז"ה "ויצחק בא מבוא", מתאר האדמו"ר מאיזביצ'א את מפגש יצחק ורבקה, בנקודת מבט הפוכה לזו שאנו רגילים להביט בה. בתיאורו, הזמות המרכזית היא יצחק, היוצא להתפלל על זיווגו. מיד אחר תפילתו זו, מגיע אליעזר עבד אברהם עם רבקה, הנישאת ליצחק לאשה. מזווית הראיה של יצחק, יש פה תפילה הנענת בצורה מיידית. הוא אינו מודע לכל הסיפור של אליעזר בחרן, גם לא שאברהם שלח אותו, אלא פשוט יוצא לשדה להתפלל כי כך היא דרך האדם המאמין לפעול, וה' פועל לו את בקשתו. יצחק לא מזהה פה סיפור ארוך של שליחת העבד על ידי אברהם, זהו המיועדת בחרן והשכנוע של בתואל אביה, אלא מנגנון פשוט של תפילה הנענית. מבחינתו ומבחינת האמת, כוחו של ה' מתגלה פה. המעורבות הבלעדית של ה' במעשי האדם. הנדרש מן האדם הוא להתפלל על צרכיו וכן לפעול את כל הניתן לו. אך בד בבד, נתינת מקום והכרה בכך שאינו תלוי במעשי עצמו אלא ברצון והשגחת ה'. יציאתו של יצחק להתפלל אינה מקרית, אלא מכוונת על ידי ה' שעורר בו את הצורך להתפלל על זיווגו. כי חפץ ה' בעולמו שיתאמץ האדם על מעשיו, למרות שההשפעה אם יקרה הרצון או לא, אינה תלויה באדם המתפלל, אלא בכוונת ורצון ה'.

אמנם אנו יודעים את הסיפור השלם, שנראה שהעומד מאחורי השתלשלות האירועים הוא אברהם ולא ה'. אך האמת היא, כותב מי השילוח, שה' העיר את ניצוץ הזיווג אצל אברהם ויצחק במקביל, ומכאן, אברהם שולח את העבד ויצחק יוצא להתפלל. שניהם מנכיחים את ה' במעשיהם. ה' הזהיר מפרש על הפסוק "לעת ערב" - בעידן צלותא. התפילה שנעשית לעת ערב, היא תפילת המנחה, תפילתו של יצחק. גם שאינו פועל בגשמיות את החיפוש אחר זוגתו, הוא פועל לחלוטין בתפילתו, ובעצם מנכיח את ה'. מכל כך עולה ההבנה, כי ה' מעורב בכל מעשינו, בין בידיעתנו ובין אם לאו. ה' מעורב במעשים בהם הוא חפץ להיות מעורב, כי הוא מבין את הצורך בהם. ומכאן, שאף מעשה שולי אינו מנותק מה', ויחד עם זאת עולה על הדעת ייתכנותה של תשובה.

דרך התנהלות אלוקית זו, אינה בלעדית ליצחק ואף לא לימי התנ"ך, אלא הם דוגמא ליחס המעשים ביננו ובין ה' יתברך. המציאות בעולם הנסתר, מתנהלת בלי ידיעה אנושית מה עומד להתגלגל לפתחנו, ועם תחושה כי בידינו להשפיע על כל המציאות הסובבת אותנו. אך אין זו האמת, אלא יד ה' נמצאת בסובב אותנו ואף בנו ובמעשינו. ה' יתברך מגלגל במה נבחר, כדי להביא תוצאות מסוימות. לעיתים הסיבתיות מתגלה לנו, ואת התוצאות האלו אנו מכנים "נס נסתר", כשאנו מצליחים לשים לב להשגחה בהן. ולעיתים, כלל איננו יודעים לצורך מה נעשה דבר מסויים ולשם מה חטאנו או בחרנו בדרך מסוימת.

חזקיה - התנהלות אלוקית ע"י נבואה

בהיבט אחר על התערבות ה' בעולם, ארצה לגעת בסיפור מפורסם על אחד ממלכי ישראל, חזקיה. במסכת ברכות, מבארת הגמ' את הסיפור בספר מלכים על חזקיה המלך שחלה ונטה למותו. בעודו שוכב על מטתו נכנס אליו ישעיה הנביא, נביא הדור, ואומר לו לצוות על ביתו. כלומר, לתת צוואה למשפחתו מפני שהוא עומד למות, ובנוסף לא יהיה לו חלק לעולם הבא. "צו לביתך כי מת אתה ולא תחיה". בתנ"ך כתוב שחזקיה מסב פניו אל הקיר ומתפלל אל ה', ובעקבות כך מתקבלת תפילתו והוא ממשיך לחיות עוד חמש עשרה שנה. חכמים בגמרא שם מוסיפים על הסיפור התנכ"י, ודורשים, שישעיה אומר לחזקיה שהוא ימות בעולם הזה ובעולם הבא, וזאת משום שלא התחתן. חזקיה עונה לישעיה, שהוא לא התחתן כי ראה שייצא ממנו מנשה שיהיה חוטא גדול, והוא לא רצה לגרום להולדת חוטא גדול. וכששמע שעומד למות, מציע לישעיהו להתחתן עם בתו ואולי זכות שניהם תעמוד לו ומנשה לא יוולד. בסופו של דבר, מנשה נולד והוא אכן חוטא ומחטיא את ישראל בצורה שלא הייתה קודם: "ויתעם מנשה לעשות את הרע מן הגוים אשר השמיד ה' מפני בני ישראל". חטאי מנשה קשים מחטאי הגויים שסביב עם ישראל, וכל זה לאחר שחזקיה מכרית את העבודה זרה מן הארץ.

אחד הקשיים הגדולים לדעתי בסיפור זה, הוא הניסיון של חזקיה לעמוד כנגד ה'. חזקיה מקבל נבואה כי מנשה יוולד ממנו. זה יקרה בלאו הכי, בין אם הוא מתכנן להתחתן ובין אם לא. ה' אמר שיוולד ולכן לא תתכן מציאות שלא יקרה מה שה' תכנן. נביא שמקבל נבואה, יודע שהיא תתממש בין אם ירצה ובין אם לאו. היכולת היחידה שלו, היא לגרום ל"שינוי" ברצון ה' על ידי חזרה

בתשובה, או מעשים דומים של שינוי המציאות. לכן, לא ברור מה מנסה חזקיה לעשות בכך שמשנה את המציאות הרגילה במעשים מציאותיים טבעיים, ונמנע מלהתחתן כדי למנוע את יכולתו להוליד. מה עוד, שבאמת אנו רואים, כי לבסוף מנשה נולד אע"פ שחזקיה עשה את כל התכנונים המציאותיים, כדי שמציאות כזו לא תקרה. מה שמעיד על כך, שרצון ה' נעשה בסופו של דבר גם אם האדם מנסה לשנותו. אולי צריך לומר על כך שדרך התורה ללמדנו שדבר ה' נעשה בכל מקרה, היא על ידי דמותו של חזקיהו הבורח מלהוליד את מנשה, עד שמגיע לשם ללא רצונו. עוד יותר מכך, דברי חזקיה לישעיה ותפילתו לה', מגלים לנו רבות על יכולתה של תשובה והקשר שלה עם מעשי ה'.

יסוד התשובה – רצון ה' בחוטא

בספר תקנת השבין (סימן ג, ט-י), עומד ר' צדוק על גילוי זה של חזקיה, אשר עליו נאמר שביקש הקב"ה לעשותו משיח. ועוד אמר ישעיה, "רזי לי רזי לי", שנעלם מעיניו מדוע הגיעו ימי החורבן, וזאת מפני שלא עשה את חזקיה משיח. כוחו של חזקיה, שגרם לו להיות ראוי להיות משיח, היה שגילה את יסוד התשובה היכולה להפך אף לא תעשה שבתורה. גילוי של רצון ה' הנסתר בחטא, למרות שבתורה נכתב שאין לעשות את המעשה הזה. חזקיה אומר לישעיהו, ש"אפילו חרב חדה מונחת על צווארו של אדם אל ימנע עצמו מן הרחמים". "דאין לך דבר העומד בפני רחמי שמים, גדול כח התשובה למעלה מכל המשפטים". למרות שהמשפט, גם מצד הנביאים הרואים עמוק ואפילו מעבר לשופטים ולחכמים, הוא שהחוטא ימות מפני שעבר על לאו שבתורה, האמת היא

שהוא צריך לחיות, כי ה' שופט על פי יסוד התשובה החותרת אפילו תחת כסא ה' וציוויו. מתוך דברי חזקיה אלו, מתגלה בעולם שגם למנשה יוכל להיות תיקון. גם למנשה תועיל תשובה, אף על פי שמהדין לא מסתבר ככה, כי אפילו שורשו רע. ולשורש אין תיקון בפשטות, כמו חטא שמצד דין תורה אין שום הצדקה לחטוא בו. ואעפ"כ מגלה חזקיה שיש מקום גם לחטוא אחרי שודאי שיש תיקון. "ועל ידי זה שלידתו הוא מסוד ה', ממילא יש לו תשובה ותיקון גם כן מצד סוד ה' שרצה בכך כאשר יתגלה לעתיד סודו... אין כאן עוד חטא שהוא היציאה מהסדר ורצון השי"ת והרי זה כך יסד השי"ת. אם כן אין כל החטא אלא מציודו, שהוא לא ידע דבר זה של סוד ה' וחשב שהוא ממרה פי ה' בחטאיו אבל האמת הרי אין כאן חטא מעיקרו" (ר' צדוק שם).

חזקיה לא נהיה משיח, כי עוד לא נשלמה התפשטות גילוי ה' עד לנחלה בלי מצרים, שמשמעותה גילוי כבוד ה' על כל הארץ. אך זכינו וחזקיה גילה לנו סוד זה של השגחת ה' על מעשינו, תחילת התפשטות אור ה' על כל הבריא. פרט ראשון של גילוי זה, הוא הפנמה של מעורבות ה' יתברך בכל פעולה ומקרה שקורה בעולם, אף שלעיננו נראית המציאות כמובילה ומובלת אחרת. הובלת ה' יתברך דוקא את המציאות הנורמלית, אל הולדת מנשה אע"פ שחזקיה התנגד ופעל לעשות בדיוק ההפך, יצרה את היכולת של מנשה לשוב אל ה'. כבר יצירתו נעשית ע"י תשובה, ע"י פינוי מקום במעשים לה' להשפיע. הנהגה זו רחוקה מהבנות האדם וקרובה מאוד אל כסא ה'. כמוהו יצחק, המראה כמה ה' מוליך ומנכיח את ישותו בעולם ללא כל מעשה מציודו, אלא מגלה עצמו בתוך מעשינו.

תשובה - רפואה לנפש

תליית המעשים בצורה מוחלטת ברצון ובחירת ה' כבוחר היחידי הבלעדי, עומדת ביסודה של תורת 'מי השילוח' ותלמידו ר' צדוק הכהן. תורה המהווה לשיטתי, מרפא לנפש השבה אל ה', ולנפש המשתוקקת בכל מעודה להיות כל כולה גילוי אור ה' בעולם, וכלל לא מציאות שניונית נפרדת. אך ללא הועיל, מפני צורכה הבסיסי לחיות. יהיו שיחלקו בין שתי נקודות הזמן בהן על האדם לשים על לבו הבנות עמוקות אלו. זמן אחד בו אדם צריך לומר שמה שעושה אינו הוא אלא ה', הוא הזמן בו אדם שב בתשובה ומחפש מענה יסודי ושורשי לרצונו לשוב. לאדם זה נאמר את חלקו של ה' במעשיו, רק אחר שחטא ועכשיו רוצה לשוב. השני הוא האדם המחפש פתרון למקומם של מעשים "חסרי משמעות" אלו. עברו, צריכה להיות תשובה הקודמת את המעשים, תשובה שמסבירה מדוע הוא פועל בהכרח פעולות שהם לא רק התמזגות עם אור ה'.

בנטיית לב ראשונית נדמה לי, שגישה זו של הפרדה היא נכונה ופשוטה. הרי כל דרכה של תורה ויהדות היא שיש רע וטוב. יש בחירה, המעשים אינם נפרדים ממנו, ועלינו מוטלת האחריות למעשים והשלכותיהם. רק כשאנו נצרכים לשוב אחר שחטאנו חלילה, יש מקום לחשוב על ההנהגה האלוקית שרוצה שנבחר. אך יחד עם זאת, נתנה לנו יכולת בחירה ע"מ שנוכל לחיות ונתקדם. ללא נתינת הבחירה, היינו כבהמות הללו, בהם נמצאת כל מהותם ללא יכולת שינוי, היפוך והתקדמות. וכך גם פשטם של דברי האריז"ל שהבאתי לעיל (בהערה), שבמקום הידיעה אין בחירה ובמקום הבחירה אין ידיעה. אנו חיים בשני מישורים שונים: מישור הא-ל ומישור האדם. מישור האדם הוא קודם

החטא, היכן שהאדם בוחר. ומישור שני הוא מישור הא-ל, האדם החוזר בתשובה אחר שמבין שחטא ורוצה לחזור.

לטעמי, אין הפרדה טוטאלית זו מניחה את הנפש. הנפש המשתוקקת לאלוקים ורוצה בכל ליבה לשוב, לא תנוח ולא תשקוט אם נאמר לה רק לאחר מעשיה שה' נמצא שם בכל שלב בבחירה. שבאמת לא האדם בחר, אלא הוא חלק מתהליך אלוקי. ולכן קרה מה שקרה, ועכשיו הוא יכול פשוט להניח את המעשה ולשוב לעבודת ה'. לעובד ה' האמיתי שיכול לעיתים גם ליפול, יש דרישת נפש עמוקה. והיא, לדעת את מעשיו תמיד, גם קודם שבחר בהם. כיצד יתכן שמוטל עליו לעשות מעשה נמוך או מעשה רחוק ושונה. עובדי ה' מבקשים לחוש בכל ליבם את הנהגת וקרבת ה', את התנועה אליו בזכות הבחירות והמעשים האישיים.

ישנה גישה מוכרת הטוענת, כי חובה לתת לאדם אפשרות לטעות. אם יפחד מדי מלטעות, הוא יפחד גם להיות צודק, ויפחד להתקדם אל עבר האמת. כשיהודי יודע שה' עמו בכל מעשיו ובכל מקום שיפנה ימצא מנוחה אצל ה', כשבכל מעשה שיבחר, ה' כבר נוכח, הוא גם יוכל להתקדם. אם נפנים שגם בבחירה בחטא, ה' נוכח בכל רגע והוא שהביא לבחירה הזו, נוכל גם להרגיש כיצד בחירה במעשים הקרובים אל רצונו של ה' יתברך, ממנפת את עבודת ה' והקרבה אליו. אין הבנה זו באה להתיר את החטא חלילה, אלא לומר שכתנאי בעולם הוא, שיש מעשים שאינם עוסקים בהכרח באיך ה' מופיע. חטאים ומעשים קיומיים גרידא, ואף אל פי כן הם אינם רחוקים מה' כלל וכלל. אלא הוא ברא את העולם כך, שחייבים מעשים כאלו ע"מ שימשיך להתקיים, על מנת שהיעוד הגדול שאור ה' יופיע על כל העולם לעתיד לבוא, יגיע.

תשובה מול ה' – עמידה מרחמים

בדיבור המתחיל הראשון על פרשת ואתחנן, עומד מי השילוח על כך שתפילת משה לא נענתה לכאורה. משה לא נכנס לארץ, אע"פ שהתפלל על כך. אך האמת היא שנענתה, אלא שלא בצורה הפשוטה שמשה ייכנס לארץ. תפילתו הועילה, שאף בארץ ישראל משה נקרא "רבנו". הוא המנהיג המיתולוגי. המילה ואתחנן מתארת, התמלאות בתחנונים המביאה לתפילה. ריבוי התחנונים שהביא את תפילתו של משה להיות שגורה בפיו, מגלה על כך שה' עומד מאחורי התעוררות זו לתפילה, ועל כן לא ניתן לומר ששבה ריקם. מנגנון תפילה דומה נמצא בתפילת חזקיה, אחר הכרעת הדין שחזקיה ימות. הוא מתפלל למרות הכל, ובאמת תפילתו נענית. תנועת התפילה בחזקיה היא הסבה. "ויתור" על הקיים עד כה וכניסה למקום חדש, עמידה חדשה: "ויסב חזקיה פניו אל הקיר ויתפלל אל ה'". עמידתו של חזקיה היא מול הקיר, ודורש "מי השילוח" שקיר=מקור. חזקיה עומד מול המקור, מול הדין, פנים בפנים. כשפניו של חזקיה היו אל ישעיהו, הייתה חציצה בינו לקיר, ובאמת היה חייב מיתה. אך כשעמד פנים בפנים, נמצאו שם הרחמים, למרות הדין וההחלטה האלוקית. חזקיהו עומד כשכל מעשיו גלויים ואומר לה' אני בידך.

אם יורשה לי לדרוש, אומר חזקיה לה' שהוא השיקוף שלו בעולם. חשבונות החטא שלו הם חשבונות שה' טבע בעולם ובו. ההחלטות שהובילו למעשיו, חטאיו, היו בשורשם החלטות אלוקיות. במבט מלמעלה, אנו רואים את הרצון האלוקי שמנשה יולד מתוך תשובה על חטא, כמו שכתבתי לעיל. עמידה מתוך מדת הרחמים מכירה ברצון ה', מכירה בדין ובחטא, אך אומרת לה' שאף על פי כן אני שלך. הכל קשור ומקושר בך, וע"כ יש לה מקום לבקש דין חדש לנפשה.

עובד ה' בעולם, עומד מנקודת מבט המכירה בה' ומכירה בבריאתו. מכירה בכך שהוא, האדם עצמו חי וחלקמן הבריאה. הוא איננו יכול לומר שאינו עשה חטא מפני שהוא ברוא ומעשיו אינם מעשים, אלא מעשיו מעשים וחטאיו חטאים, אך יכול לומר שהאמת היא שה' "אחראי" על החטא. שמאחורי כל הכיסויים וההסתרים, יש אין-סוף המחיה את הכל ונתן לו את הכוח והיכולת לבחור. ויחד עם זאת, מהווה את המעשים, החטאים. הדגשה זו במציאות החטא, אינה תלויה בהכרה וההבנה האנושית מה הייתה ההשפעה החיובית של החטא על העתיד, אלא שללא תלות בהבנה מוכרח שהשגחת ה' נמצאת שם. העמידה העצמית ממקום של מידת הרחמים המרוממת מכל הכיסויים ומכירה בפער בין "המקור" והבריאה, מכירה באמת שהמציאות ה"מקורית" הגורמת ומביאה לכל המעשים. הבנה בחשבונות החטא למיניהם, גורמת לאדם לומר לעצמו "אני טוב", אני נבראתי מלכתחילה בעולם הזה, על אף שאחטא ועל אף שאעשה בהכרח מעשים רחוקים.

ביקש הקב"ה לברוא את העולם במידת הדין, ראה שאין העולם מתקיים וצרף איתו מדת הרחמים. עבודת ה' שלנו פה רוצה להיות במצב בו מידת הדין יכולה להתקיים, מפני שכך היה הרצון האלוקי המקורי, וההנחה היא שהרצון המקורי הוא הלכתחילי לעולם. אך יחד עם זאת מוכרחים בעבודת ה' לדעת, שלמעשה העולם מתנהל במידת הרחמים ואין מקום ויכולת לדין שלם. הרצון התמידי לעשות רק דברים השייכים לה' וכן כלל לא לחטוא, שוכח את אי היכולת של העולם להתקיים בדין, שמשמעותו להיות בקשר תמידי גלוי עם ה'. חלק יסודי בבריאה, היא הטענה שלה כי ה' אינו חלק ממנה, ואין טענה זו עומדת בעולם שמונהג בדין. העמידה בעולם היא מתוך מידת הרחמים, המכירה בבריאה אך מכירה בדין המנהיג אותה, באמת הנמצאת בכל פרט ופרט.

הפנמה עמוקה של ידיעה זו, מרפאה את הנפש השבה מן החטא והשבה מן החיים המנותקים אל ה'. חיבור עמוק אל מידת הדין מתוך הידיעה וההכרה בהשגחת ה' והדין, נותנת לעבודת ה' לגדול, נותנת לה' לאהוב בנדבה כי שב אפו ממנו.

הערת העורך (הרב אברהם וסרמן):

מאמר זה, שייך לזרם המבטא את המצוקה של המעמיקים המודעים לעצמם. בייחוד מי שסוגית הידיעה והבחירה היא קיומית עבורו, וגם הדאגה לקשר רצוף עם הקב"ה חיה בקרבו. כוונת הכותב ודאי לבטא זאת, מתוך יראת שמים ורצון לקרבת-אלוקים.

יחד עם זאת - דברי ר' צדוק המובאים במאמר זה, ועוד יותר דבריו בספרו תקנת השבין, אות י, שכביכול הקב"ה סידר ו"תכנן" גם את החטאים - עלולים להטעות הרצי"ה היה רגיל לומר על דברים אלה שהם רדיקליים, קיצוניים. הם כמעט גורמים להתיר איסורים, וכשצועדים צעד קטן מעבר להם, נופלים לשבתאות ח"ו. זאת למרות שר' צדוק בודאי לא לזה התכוון, ח"ו. הדבר נכון גם לשיטת איז'ביצא בכלל, שהוא אחד מאדמו"ריה, המתבטאת לא אחת באופן חיובי, גם כלפי דמויות של רשעים בתנ"ך. האדמו"רים היו צדיקים עליונים וקדושים, אבל כשהופכים את דבריהם לדרך רוחנית-מעשית ללא ההגנות שהחברה החסידית מקיפה בהן את חברה - הסכנה עצומה. לחסיד איז'ביצא יש סדר מובהק בהנהגת היום - מודה אני, מקוה, שחרית, אוכל בכשרות מהודרת, לימוד תורה וקיום מצוות. אם עבר עבירה - חוזר בתשובה בלב נשבר. את דברי התורה של האדמו"ר הוא לומד - וגם זאת במשורה - ואינם הופכים לדרך מעשית. יש להזכיר שבימייהם של האדמו"רים עצמם היו נגדם ביקורות קשות מתוך המחנה החסידי עצמו.

לכשנגדיר את הבעיה - כפי שמופיע במאמר עצמו - הרי זו הסתירה בין הידיעה לבחירה במובנה הרחב והקיומי. אם נלך בעקבותיו של רמח"ל בספרו דרך-ה', בעצם יש כאן מעבר מהתמקדות בהנהגת הבחירה - מה שמעסיק את כל התורה חז"ל ראשונים ואחרונים, להתמקדות בהנהגת הייחוד, השייכת לסתרי תורה.

זהו ניסיון לעסוק בכבשי דרחמנא, סודותיו של הקב"ה. על הנהגה זו איננו יודעים כמעט כלום, בודאי לא מבינים, למעט עצם העובדה שגם ממעשים רעים שלנו -

הקב"ה מוציא תוצאות טובות. מה שבולט במכירת יוסף ועוד אירועים בתנ"ך. כל זה לא מפחית במאומה מנוראות החטא, וכדברי עמוס הנביא "על שלשה פשעי ישראל... על מכרם בכסף צדיק ואביון בעבור נעליים". זאת, למרות שיוסף עצמו אמר "אתם חשבתם רעה - א-לוהים חשבה לטובה". כך גם העונש המזעזע - עשרת הרוגי מלכות שלפי המסורת נהרגו במיתות משונות לכפר על מכירתו של יוסף.

העיסוק הגובר והמוגזם בהנהגת הייחוד מוביל פעמים רבות לזיתור ולסלחנות עצמית. אפשר לשמוע יותר ויותר אנשים שלאחר שעברו עברה יאמרו "אם זה קרה, בודאי ה' רצה שיקרה". זו "חצי שבתאות", שאמנם אינה מתירה מעשה שלילי לכתחילה, אבל בדיעבד מצדיקה אותו, ומבטלת את המוטיביציה לחזרה בתשובה. באמת, למה לשוב על מעשה שה' רצה בו?

לכן, שומר נפשו ירחק מאוד מעיסוק בסוגיות אלה, אשר נזקם מרובה על תועלתם.

בנוסף, הקושיה על אפשרות התשובה שעלתה במאמר ומצאה כביכול את פתרונה בהנהגת הייחוד - כבר הקשו ראשונים ואחרונים, ומצאו תשובות אחרות לגמרי. העיקרית היא, זו שהגדיר ר' יונה, כי התשובה היא אחת 'מן הטובות של הקב"ה על ברואיו', וכפי שניסח מאוחר יותר רמח"ל במסילת ישרים (פרק ד): זה חסד ודאי שאינה משורת הדין, אך על כל פנים הנה הוא חסד שאינו מכחיש הדין לגמרי, שהרי יש צד לתלות בו, שתחת הרצון שנתרצה בחטא וההנאה שנהנה ממנו בא עתה הנחמה והצער. הראי"ה אף הוא התייחס לזה, והעמיק בדבר בספרו "אורות התשובה", בפרק ו;ה, יא;ו ועוד.